

Un plom escrit i un genet de bronze. Percepcions i usos de dos peces de la Bastida de les Alcusses

Jaime Vives-Ferrándiz Sánchez
Servei d'Investigació Prehistòrica

Els museus arqueològics exhibixen un món material, mostren objectes als quals atorguem bellesa o importància, i expressen la relació circular, dinàmica, entre estos objectes i els subjectes que els recuperen i els donen significat. En estes línies s'examina la manera en què es perceben i presenten dos peces trobades en les primeres excavacions en la Bastida de les Alcusses (1928-1931): una inscripció en una planxa de plom i un bronze que representa un guerrer a cavall. Basar-se en els objectes no implica estar limitat per estos, perquè els seus significats, la seua presentació i representació canvien —o es matisen— segons el context acadèmic i institucional del SIP i dels seus membres.

L'excavació és el punt de partida. Les pàgines dels diaris solen oferir informació estratigràfica, croquis, dibuixos i dades diverses del transcurs de les campanyes, però, en ocasions, transmeten emocions i sensacions tot passant de la mera descripció de les restes a la narrativa: «Al limpiar Pepe Guerrero la tierra sobre [una muela de molino] asoma una lámina arrollada de plomo. La forma nos intriga [...] La tierra sobre que se asienta levanta unos 15 cts sobre el suelo y con las precauciones del caso la vamos rebajando hasta sacar el plomo que, contra lo que creíamos es algo estrecho. Inmediatamente y con verdadera emoción vemos que está lleno de letras ibéricas a renglones separados por rayas horizontales formando espacios» (subratllat en l'original).

Així descriu Isidro Ballester el moment de la troballa d'una làmina de plom escrita, el 28 de juliol de 1928, en el diari de la primera campanya d'excavacions en la Bastida de les Alcusses. Per als que hem excavat en la Bastida, llegir estes línies porta a imaginar-se dalt en la lloma on és el jaciment, en el departament T —eixe era el nom donat en un principi al recinte, el departament 48—, quan el capatàs Pepe Guerrero va netejar el plom amb la seua navalla seguint ordres del propi Ballester. Sabem fins i tot l'hora de la troballa, les dotze i mitja del matí, anotada en el

marge esquerre del diari i amb doble subratllat («a las 12 ½»). Sens dubte el moment hagué de ser especial. Eixe dia, l'últim de la campanya, havien pujat tard a excavar perquè la vesprada anterior va haver-hi una tempestat de vent que havia retardat la labor diària d'inventari, vendaval que fins i tot, expliquen, s'emportaria pel davant una de les dos tendes de campanya. I l'endemà, neteja de murs al matí i arreglada a la vesprada: les tendes i les cadires es queden en el Mas de Palmi, on dormien, i els carretons i altres materials en el Mas de Bas, amb avaluació de danys de les ferramentes; això sí, la cistella de viandes se l'endugué Ballester.

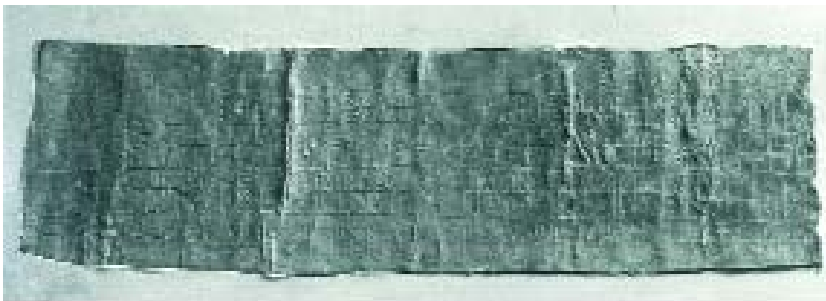
Làmina de plom
en el moment del seu
descobriment. 1928.
[Casa Grollo. Placa de
vidre. SIP 1.888]

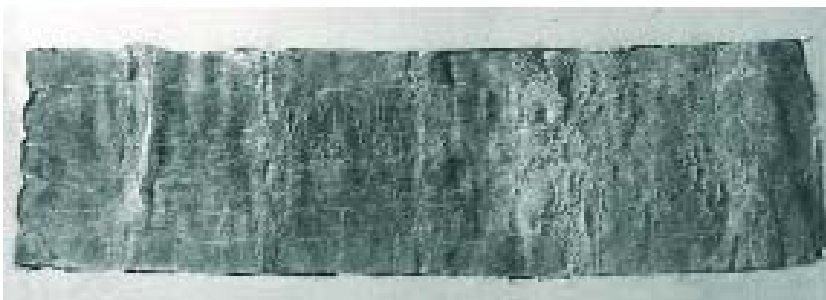
Tornem al plom. La seua troballa era excepcional perquè, en primer lloc, podia oferir noves dades sobre l'alfabet ibèric, exponent de les manifestacions culturals ibèriques valencianes, atés que en 1928 només es coneixien els ploms escrits del Pujol de Gasset (Castelló), la Serreta (Alcoi-Cocentaina-Penàguila), Covalta (Albaida-Agres) i uns fragments del Cabeço de Mariola (Alfara-Bocairent) (Ballester, 1929: 18). En una crònica de *La Semana Gráfica*, dos setmanes després, el 18 d'agost, I. Ballester ponderava la troballa comparant-la amb la planxa escrita de la Serreta —«la reina hasta ahora», en deia— que, no obstant, era més curta en grandària i sense tanta «riqueza de caracteres». En segon lloc, el plom havia sigut trobat amb una referència estratigràfica precisa (cat. 4), com escriu Ballester en el diari: «la alegría ha sido general y la suerte y fortuna no para: pues se ha presentado el plomo en condiciones de tiempo y situación tales que ha permitido al sospecharlo por su forma arrollada, tomar toda clase de medidas y datos gráficos, que harán de este plomo el único documento de tal clase al que acompañen datos precisos de su situación. Tomamos otra fotografía de modo que se vea la

forma como está plegada la lámina». Tanmateix, romandrà l'interés de la peça com a document únicament epigràfic, com es desprèn de les posteriors publicacions en què el context domèstic de la troballa és, en el millor dels casos, una notícia curiosa per a il·lustrar l'ocultació del plom davant l'assalt violent que va sofrir el poblat ibèric.

La referència a «la suerte y fortuna» és molt significativa pel que té a veure amb l'esdevindre del SIP. I això no sols en les notícies periòdiques del mes següent —la semblança amb altres textos d'I. Ballester fa pensar que van ser redactades o dictades per ell mateix—, sinó que també Lluís Pericot al·ludiria a ella al recordar, anys més tard, les circumstàncies prèvies a l'excavació: «El futuro del servicio se jugaba a la carta de la suerte que la excavación nos deparase [...] A los primeros golpes de azadón nos dimos cuenta de que *La Bastida* de Mogente pagaría con creces los esfuerzos que costase [...] La campaña culminó con los hallazgos de joyas y sobre todo, con la del famoso plomo escrito» (Pericot, 1952: 12 i 13). D'esta manera, l'excavació en la «nueva Pompeya», com titulava *La Semana Gráfica*, es presentava com un encert i un èxit en el marc de l'ambiciós pla de treball. Per això, el SIP trobava en la planxa de plom escrita no sols una mera satisfacció arqueològica sinó una justificació de la forta aposta realitzada —es van invertir 12.000 pessetes— en la recerca de les arrels culturals pròpies, com agradava de destacar al corrent regionalista (no oblidem que el Servei es crea a semblança d'altres a Catalunya, Galícia o el País Basc).

Anvers i revers de la
làmina de plom escrita
de la Bastida de les Alcusses
(Moixent). 1928.
[Casa Grollo. Placa
de vidre. SIP 3.162
i SIP 4.177]

Ara bé, les notes entre les pàgines culturals dels periòdics locals serien només necessàries argücies publicitàries del Ballester polític si no constara també el ressò de la magnífica troballa en fòrums científics. En el primer número de l'*Archivo de Prehistoria Levantina*, I. Ballester i L. Pericot publiquen una extensa ressenya de la campanya de 1928 i en reiteren la inquietud documental i metodològica: «es la única pieza de esta clase cuyo descubrimiento se documenta tan completamente» (Ballester i Pericot, 1928: 192). El plom ja desplegat —no falten en el diari les lògiques preocupacions per la possible ruptura— és protagonista de les dos primeres làmines que il·lustren el catàleg de materials (lám. VIII i IX), el que és significatiu de la importància que li atorguen. A més, abans, dos participacions en sengles congressos contribuïxen a publicitar el treball realitzat. Al maig de 1929 Pericot presenta els treballs en la Bastida, entre altres jaciments excavats pel SIP, en el XII Congrés de l'Associació Espanyola per al progrés de les Ciències, a Barcelona. Al setembre d'eixe mateix any el Servei és invitat al IV Congrés Internacional d'Arqueologia, celebrat també a Barcelona amb motiu de l'Exposició Internacional. Encara que no es va presentar ací cap comunicació sobre la Bastida, es va exposar el plom escrit en la Sala V (Civilització Ibèrica) de la secció «España Primitiva» del Museu del Palau Nacional de l'Exposició, en una mostra que pretenia ser «una verdadera síntesis de la evolución histórica de la cultura española en sus múltiples aspectos [ilustrando] cuanto puede estudiarse, en el estado actual de la investigación» (Bosch Gimpera, 1929). Hi impacten els resultats, sobretot de la Cova del Parpalló, i en la sessió de clausura del Congrés les felicitacions arriben per part de la comunitat científica d'avantguarda. Estes salutacions i enhorabones són arreplegades amb detall i convenientment ponderades en diverses notes de la premsa local i en la memòria del Museu d'eixe any, amb la voluntat de legitimar, des de la pròpia institució, les seues activitats. N. P. Gómez Serrano va escriure unes impressions del congrés en *Las Provincias* i assenyalava que «la representación levantina ha sido la más numerosa de todas, española y extranjera, en cuanto a individuos y en cuanto a trabajos», amb un evident to panegíric.

Són moments de glòria i la làmina de plom ens permet avaluar esta projecció i l'interés forà per les excavacions del SIP. Ho il·lustra també la visita a València de Manuel Gómez Moreno, aleshores Director General de Belles Arts i molt vinculat a la Institució Lliure d'Ensenyança, per a examinar alguns materials ja vistos a Barcelona, el qual arribarà a elevar una petició escrita demanant detalls sobre el curs de les investigacions (Ballester, 1931: 28). En este context de col·laboració fructífera seria invitat Gómez Moreno a realitzar un estudi epigràfic del plom (citat per Ballester i Pericot, 1928: 191), aparegut en 1962, i fins i tot el mateix Adolf Schulten hi va estar també interessat, ja que en la *Labor del SIP* de 1933 s'acusa el rebut d'un treball d'este per a l'APL, encara que renunciava a

Pàgina del diari d'excavació de la Bastida de les Alcusses (Moixent) on es recull l'aparició del Guerrer de Moixent. 1931.

publicar-lo fins que no ho fóra el de M. Gómez Moreno, segons indica L. Pericot a I. Ballester en carta personal el 13 de juny de 1933 (Arxiu SIP).

El cas del bronze que representa un genet és diferent. El descobriment del «Guerrer de Moixent» el 21 de juliol de 1931 no va causar tant d'impacte com el del plom escrit, segons es desprén del tractament que se li dona en el diari d'excavacions d'eixe any. La figura és, òbviament, descrita amb detall; es diu quin obrer la troba, es marca en el croquis general el lloc exacte i s'aporten mesures i precisions: «cinco minutos antes de dejar el trabajo para la comida, el obrero Vicente Espí desenterró una bellísima escultura de bronce representada por un guerrero a caballo», i s'afegix un aire narratiu i judicis de valor en assenyalar «el sello arrogante del guerrero» o que el cap del cavall «es de una expresión grotesca». La Bastida ja havia donat mostres durant les tres campanyes anteriors de la seua riquesa en materials, i el Guerrer no destaca especialment en un diari escrit i dibuixat cada vegada amb més presses —la campanya de 1931 és intensíssima, hi arriben a treballar 25 obrers i buiden al voltant de 100 departaments—. Altres objectes reben el mateix tractament descriptiu que el Guerrer, com succeïx amb un bronze representant un bou amb part del jou descobert per Joaquín Quilis, o una cadeneta d'or trobada per Vicente Sanjuán; les tres peces il·lustraran la *Labor del SIP* de 1931 (làm. V i VI). No obstant això, la mateixa vesprada del 21 de juliol Mariano Jornet envia una carta a I. Ballester comunicant-li la troballa del Guerrer —«vale la pena que le ponga las letras», hi assenyala— i adjuntant un dibuix d'este a grandària natural, com es feia regularment quan Ballester s'absentava del treball de camp (correspondència personal d'I. Ballester, Arxiu SIP).

Figura de bronze coneguda
com a Guerrer de Moixent.
1931.
[Casa Grollo. Placa de
vidre. SIP 1.326]

La ressonància en la comunitat científica no va ser igual a la del plom, i no obstant la peça del Guerrer s'ha convertit en una de les icones del museu i també en un element identitari del municipi de Moixent. L'impacte inicial no és comparable al plom perquè, primer que res, les circumstàncies institucionals no són les mateixes. Si durant el període entre 1928 i 1931 s'arreglaven alabances a la gestió i investigacions mampreses i es difonia la labor en fòrums científics, en 1932 el SIP sofria una reducció de dos terços en la seua assignació pressupostària que acabaria minant no sols la intensitat dels treballs sinó també la seua divulgació, afectant l'excavació en la Bastida, a pesar que el jaciment havia sigut

declarat Monument Històric-Artístic en 1931; i, de fet, el segon volum de l'anuari *APL* no seria editat fins a 1945, setze anys després del primer.

El bronze es va publicar per primera vegada en la *Labor del SIP* de 1931 (lám. V, 2), es va arreplegar poc després en la *Historia de España* dirigida per L. Pericot (Pericot, 1934: 405), i en 1954 va ser objecte d'un estudi més detallat (Kukahh, 1954). Només en la segona mitat de la dècada dels 70 el Guerrer adquireix rellevància iconogràfica, vinculant-se, no casualment, a les celebracions del 50 aniversari del SIP en 1977. De fet, el Guerrer ocupa la portada del fullet explicatiu del Museu editat eixe mateix any, com a precursor del logotip que hui coneixem. A més, la Bastida és l'únic d'aquells jaciments pioners que es visita de manera oficial i l'Ajuntament de Moixent aprofita l'ocasió per a erigir una còpia de la peça a escala 20:1 a València, semblant a una altra existent llavors a Moixent. Així, es crea i s'institucionalitza un senya d'identitat que vincula el «Cap i Casal» amb el passat ibèric representat pel Guerrer. Esta associació entre objecte i representació, entre icona i identitat, la trobem també a Moixent, on sorprén l'abundància d'establiments i associacions veïnals anomenades «el Guerrer» però cap Bastida de les Alcusses.

Però m'he allunyat massa del marc temporal que pretén esta retrospectiva, de manera que acabaré amb una anècdota que dóna compte de la rellevància de la Bastida en el context local d'aquells anys i que és un exemple dels usos institucionalitzats de la Història. El president de la Diputació va obrir una sessió de la Comissió Provincial permanent amb el so d'una campaneta de bronze trobada en el departament 2 de la Bastida el 7 de juliol de 1931, evidenciant la “necessitat” de ponderar el passat remot «dando al mismo tiempo gloria a su “Presente”» (Ballester, 1931: 6). I subratlle “necessitat” perquè en este acte simpàtic s'albira la implicació dels estudis de l'Antiguitat, en este cas encapçalats pel SIP, en la construcció d'una identitat pròpia. Destacar la personalitat —regional, això sí— en la trajectòria històrica havia de ser una tasca del museu i, no en va, a partir del retall pressupostari de 1932 algunes veus exigiran, en la premsa local, major atenció i dotació econòmica a una institució que garantira la digna conservació del passat per donar solidesa a un Estatut Regional Valencià que aleshores es reclamava.

1

A més a més de les tres obres monogràfiques dedicades al plom (Beltrán, 1954 i 1962; Fletcher, 1982) hi ha nombroses referències entre les que destaquen: Ballester i Pericot, 1928; Pericot, 1934: 406; Serra Ràfols, 1936: 333 i ss.; Fletcher, 1953 i Gómez Moreno, 1962.

2

Altres peces de la Bastida a l'exposició son una galta d'espasa o punyal, una peça d'os, dos arracades d'or i una placa de cinturó de bronze. Són poques comparades amb les 277 que també viatgen de la col·lecció particular d' I. Ballester de la Covalta.

3

L'estreta relació entre I. Ballester i Elías Tormo, natural d'Albaida, membre del partit conservador i ministre d'Instrucció Pública en 1930, va haver d'afavorir esta declaració.